

наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. – Вип. 2. – С. 27 – 31.

4. Янц Н. Актуальні проблеми соціалізації обдарованої дитини / Наталія Янц // Педагогіка. – Гуманітарний вісник. – № 18. – 2010. – С. 283–287.

Бабич О.О.

*магістрантка групи Д-61
психолого-педагогічного факультету
ПНПУ імені В. Г. Короленка*

Науковий керівник: Вашак О.О.

*кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри початкової і дошкільної освіти
ПНПУ імені В.Г. Короленка*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАЛИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРІВ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкривається проблема використання українського фольклору у процесі національного виховання дітей молодшого дошкільного віку. Увага приділяється значенню формування дитини, як особистості, на краєвих зразках і традиціях українського народу.

Серед різноманітних засобів національного виховання дошкільників можна виділити усну народну творчість, зокрема українські фольклорні жанри. У наш час проблема дослідження фольклору стає все більш актуальною. Жодна гуманітарна наука – ні етнографія, ні історія, ні лінгвістика, ні літературознавство не можуть обходитись без фольклорних матеріалів. Дослідники поступово усвідомлюють, що розгадки та пояснення багатьох явищ духовної культури криються у творчості народу.

Проблему значення дитячого фольклору досліджували такі науковці як Г. Довженок, О.Стрюк, В. Бойко, Л. Дунаєвська, А. Богущ, Г.Лозко та ін. Незважаючи на достатні напрацювання у цьому аспекті, аналіз джерельної науково-педагогічної, психологічної та методичної

бази свідчить про те, що у наукових роботах проблема використання українського фольклору у національному вихованні дошкільників детально не вивчалась. Окрім того, педагоги-практики також не надають достатньої уваги використанню

українських фольклорних жанрів у навчально-виховному процесі ДНЗ, що свідчить про актуальність проблеми.

Важливою складовою історії та культури українського народу є фольклор. Фольклор – одна з найтриваліших і всеохоплюючих систем духовного життя народу, тісно пов'язана з народним побутом (як окремою системою), з літературою (яка, зрештою, утворилась з фольклору і зберігає з ним тісний зв'язок на всіх етапах свого розвитку) та ін. До цього часу в науці не існує чіткості чи одностайності щодо того, які сфери народного знання окреслюються цим поняттям. Це пов'язано з тим, що у більшості західноєвропейських наук під поняттям «фольклор» розуміють не тільки усне словесне мистецтво народу, а духовну творчість у поєднанні з матеріальною, з урахуванням елементів побуту, знарядь праці, особливостей побудови житла тощо[2, с.19].

У сучасній українській фольклористиці знаходимо трактування цього терміну у вужчому розумінні: «Фольклор – це художнє відображення дійсності у словесно-музично-хореографічних і драматичних формах колективної народної творчості, нерозривно пов'язаної з життям і побутом. У ній відбито світоглядні, етичні й естетичні погляди народу»[3, с.5].

Поряд з терміном «фольклор» існує термін «народна творчість», яким окреслюється вся творча діяльність народу: поезія, музика, театр, танець, архітектура, художнє і декоративно-прикладне мистецтво – все, що несе відбиток побуту, а також є втіленням поглядів, ідеалів та прагнень людей [3, с.13].

Для того, щоб розмежувати сфери матеріальної та духовної творчості народу, які органічно взаємодіють, але не є тотожними, часто використовуються терміни «усна словесність», «народна словесність», «усна народна творчість», «народнопоетична творчість». Усна народна творчість українського народу формувалась упродовж століть разом з мовою і тому увібрала в себе багатовіковий досвід, знання та пам'ять про історичне минуле на різних стадіях розвитку народу [1, с.20]. Вона передавалася і збагачувалася з покоління в покоління, стала важливим джерелом пізніших літературних творів і літописів. Древні народні пісні, віддання, казки, легенди, прислів'я зберегли і донесли до нас духовний світ предків, їх світосприймання, мораль. У ході історії деякі жанри зазнавали значних змін, зникали, на їхньому місці з'являлись нові. Незважаючи на яскраве національне забарвлення, твори словесності різних народів виявляють подібність мотивів, образів і сюжетів, що пояснюється або розвитком з одного джерела, або культурною взаємодією чи виникненням подібних явищ на ґрунті загальних закономірностей соціального розвитку [2.с.17].

У процесі історичного формування українського народу і його етнічної території, залежно від природних умов, характеру і способу господарських занять населення, особливостей побуту і традиційної культури, виділяються окремі етнографічні регіони. До цього часу ще не існує цілісного й докладного історико-порівняльного дослідження фольклорної системи етнічних регіонів України, їх розвитку та взаємовпливів.

Науковці-етнографи стверджують, що серед найголовніших факторів впливу на розвиток окремих етнічних спільнот виділяють мову, як чинник, тісно пов'язаний з географічним розміщенням, історією та етнографією, природою. З цієї точки зору мова трактується як семіотична система, що фіксує усі знання та погляди народу, зміни,

які відбуваються у процесі його становлення та формування. Мова є засобом, за допомогою якого твориться та функціонує усна народна творчість. Тепер розглянемо, як це стосується фольклору.

Від особливостей та поєднання вище згаданих факторів на окремій території залежать, по-перше, доміанти у системі жанрів фольклору того чи іншого народу (у північних народів переважають героїчні сказання, військові танці, мисливські ритуали; у слов'ян – пісні, пов'язані з землеробством, обряди річного календарного циклу). По-друге, – характер (особливості та відмінності) жанрів, які існують у всіх народів (наприклад, у тематиці колискових пісень у войовничих народів частий мотив побажання вирости дитині сильним і відважним воїном, безстрашним героєм; у той час, коли в землеробських народів у колискових бажають для дитини спокійної, щасливої долі, рости добрим і веселим. Також героїчний епос племен-завойовників та оборонців відрізняється за своєю суттю). По-третє, – особливості ритуалів та обрядів (проводи на війну, полювання, чи обряди, пов'язані з сільськогосподарським циклом; відмінності у весільних, похоронних обрядах і т. п.). По-четверте, – національна символіка (у фольклорних текстах є образи світу природи, елементи одягу, зброї) [2, с.23].

Природно-географічні особливості спричинили цілий ряд відмінностей на різних територіях: у районі Карпатських гір і швидкоплинних потоків, де основним промислом є вівчарство, в системі поглядів склалися свої особливості, пов'язані з довкіллям, неповторний характер музики (навіть музичний інструмент трембіта, який не має аналогу в жодному народі і пристосований до поширення на далекі відстані звуку в гірській місцевості). В етнографії та фольклорі цієї території є багато елементів, які не зустрічаються в інших регіонах України: обряди, пов'язані з розпалюванням ватри, життям на полонині, швидкі танці з топірцем (який є не просто

елементом, що доповнює народне вбрання, а й зброєю та знаряддям праці лісорубів).

На Поліссі важливою рисою фольклорного музичного стилю є пісні, приурочені до часу збирання урожаю – жнивні мелодії, особливо ті, які нагадують голосіння. Їх називають «літо» або «жниво». Співали такі пісні під час роботи і у хвилини відпочинку. На Слобожанщині поруч із землеробством здавна розвивалися різні промисли: виробляли дьоготь і смолу, керамічний посуд і килими, вишиті кожухи і сап янові чоботи. Тут, як і на Полтавщині, в побуті були скрині та полиці для посуду [1,с.120].

Власні особливості та відмінності характерні для всіх регіонів України. При чому навіть дрібні елементи народного життя, побуту, творчості є не випадковими. Все має свої причини, мотивацію, які, як правило, закорінюються у зв'язки з природою чи сягають в історичне минуле. Якщо з цієї точки зору розглядати етнічні українські землі, то можна зробити слушний висновок, що вигідне географічне розміщення (на зіткненні водних і сухопутних торговельних шляхів) та природні багатства стали вирішальними для їх історичного розвитку.

В українській системі виховання споконвіку використовувалися фольклорні тексти, які є справжнім джерелом людської мудрості, виразником народного світогляду, скарбницею національної духовності. Значну їх частину становить дитячий фольклор. Однією з найяскравіших пам'яток усної народної творчості є, так звані, малі жанри фольклору.

Науковці В. Анікін, Е. Померанцева, В. Василенко розробили таку класифікацію дитячого фольклору: зразки усної народної словесності, виконувані дорослими для дітей; різножанрові фольклорні твори, які побутують у дитячому середовищі; зразки усної творчості, які виникають і функціонують внаслідок комунікативної специфіки

дитячого віку. Інші дослідники до дитячого фольклору зараховують лише ті твори, які виконують самі діти (Г. Виноградов, Н. Андреев, В. Чічеров).

Щодо жанрової специфіки, то частина текстів дитячого фольклору створюється на ґрунті «дорослого» фольклору (примовки, жарти тощо), а частина – на ґрунті власне дитячих жанрів (лічилки, дражнили тощо).

Наприкінці ХІХ ст., поч. ХХ ст. починають вестися етнографічні дослідження та з'являються публікації зразків усної дитячої словесності Г. Виноградова, В. Верховинця, В. Василенка, М. Лисенка, П. Чубинського, Д. Яворницького, та ін. Наукова зацікавленість проблематикою дитячого фольклору також розпочинається у середині ХІХ ст. й розвивається спершу на тлі таких відомих у фольклористиці напрямів як міфологічного (В. Попов) та культурно-історичного (М. Костомаров), а П. Шейн уперше створює детальну класифікацію дитячого пісенного фольклору та виділяє в ньому деякі жанри (колисанки, примовки тощо).

У ХХ ст. пошукову роботу одним із перших продовжив Г. Виноградов, який досить точно дав визначення дитячого фольклору та детально проаналізував його жанри (зокрема лічилки), простежив зв'язки дитячого фольклору із народним побутом.

Сьогодні, дитячий фольклор на жанровому рівні виявляє певні специфічні ознаки щодо вживаності: найактивніше серед усіх жанрів побутують колискові та утішки (необрядовий фольклор). Про це свідчить їх кількість. Їх носіями є люди старшого віку. Рідше зустрічаються жанри власне дитячого фольклору: дражнилки та лічилки. Відзначається повернення в ужиток колядок і щедрівок, але з іншим функціональним призначенням. Ці жанри набули рис розважальності та побутового забарвлення. Найменше фіксують зразки

жанру весняного календарного циклу (веснянок, хороводних ігор), що свідчить про поступове їх зникнення. Як бачимо, сьогодні дитячий фольклор існує на родинно-побутовому рівні внаслідок втрати найдавнішої обрядовості.

Коріння багатьох форм дитячого фольклору має глибоку історію. На емпіричному рівні народ з найдавніших часів прийшов до висновку, що на першому році життя найважливішим для становлення особистості дитини є безпосереднє емоційне спілкування з матінкою через колискові пісні. На думку вчених, форма й зміст колисанок мають спільність із народними замовляннями, які мали оберігати дитину від злих сил. Колискові пісні мають особливу емоційність, адже в них тісно переплетені радість і біль, материнська тривога і надія. Біля колиски відбувалася найбільша таїна людського буття – переливання в душу дитини найпотаємніших і найщиріших материнських почуттів. Колискова пісня – благословенний світ високої поезії українського народу, це ті Лаври – Хранителі, що становлять духовний закон цілих епох. Дитина ще перебуває в захисті материнського лона, а вже до неї лине з голосу матері монотонна пісня. Твориться людина, над нею молиться мати, тихо, інтимно, як перед Богом. Це той найтонший ритм основної мелодії духовного світу неньки, це найперші несвідомі чуття дитини до появи на світ Божий. Космічна вічна душа вливається у своє призначене зачаття, тобто, в момент оживлення цієї краплі в матері живуть дві душі. Душа дитини, що зійшла із вселенського простору, пам'ятає себе і поступово переходить у генетично закодовану родом. Це особлива пам'ять, полум'я якої гріє нашу душу, переливається в пісню.

Дослідник М.Мельников убачав у колисковій пісні центральну «підсвідомо-педагогічну функцію», яка домінує над функцією замовляння й заспокоєння дитини, а тому вважав, що колискова пісня є

первинним засобом структуризації етнонаціональної та традиційно-побутової (пересічної) картини світу, що, на думку автора є цілком справедливим. Науковець виділяє такі функції колисанок:

– функція стимуляції засинання (онірична): Е, люлі, люлі, спать, А я буду колихать, Моя хатка тепленька, Спи дитино маленька.

– функція замовляння (апотропеїчна) яка включає пророцтва, побажання, обереги: Ой спи, дитя, не проснись, Поки мати з поля прийде Да принесе три квіточки: Перва квітка сонлива, А друга дрімлива, А третя щаслива.

– функція пізнання (когнітивна): А-а-а, а-а-а, коточок, Не йди рано в садочок, Не полохай галочок, Нехай зов'ють віночок Та з руточки, із м'яточки, Та дитині да шапочки.

– комунікативно-глосолативна функція: Ой люлю, малий Івасеньку, Ой лю, лю, лю, лю! й тато на Поділю, мамуня в полю.

– функція зняття внутрішньої емоційної напруги матері (антифрустративна): Люляй, люляй, синочку мой, не будь такий, як отець твій, бо твій отець пиячисько [2, с.30].

Спілкування дорослих з дітьми за допомогою художнього слова не обмежується колисковими піснями. Дитині потрібні не лише ніжні, лагідні звуки колисанки під ритмічне погойдування колиски. Їй потрібна активність, яка б розвивала рухи, мислення, викликала жвавість, бадьорість, радісний настрій. І одним з видів такого спілкування стали забавлянки (утішки) – коротенькі пісеньки або віршики, поєднані із своєрідними вправами і покликані зміцнити дитину фізично, підтримувати радісний, бадьорий настрій. Зв'язок текстів і рухів інколи впливає із самого змісту забавлянок, але частіше визначається традицією виконання. Ці забави пристосовані до різного віку дитини. Є такі, що призначаються немовляті, яке ще лежить, інші – коли воно вже тримає голівку, сидить, ще інші вимагають бодай

мінімального розуміння змісту. Забавлянки, супроводжувані рухами, не лише розважали дитину, тішили її своєю милозвучністю, а й розвивали її мову. І саме з характером дитячого мовлення, з тим, що діяльність дитини у ранній період відбувається за допомогою дорослого, пов'язане часте використання в забавлянках діалогу. Ці твори, як і більшість колискових пісень, зверталися до предметів доступних дитячому погляду, заповнювалися діями, знайомили з основними господарчими заняттями членів сім'ї. Світ дитячих забавлянок – традиційне село, хата, подвір'я, родина. Якщо колискова пісня повинна заспокоїти дитину перед сном, то забавлянки (пестушки, потішки), навпаки, розвеселити, підбадьорити, зарядити енергією, активізувати рухливість дитини.

На противагу колисковим пісням, забавлянки дуже поширені і сьогодні. Вони долучають до розуміння слова рідної мови, крім того, сприяють фізичному розвитку дитини. Під час виконання колискової пісні діти – пасивні слухачі, а вже забавлянка, створюючи ігрову ситуацію, спонукає до дій, рухів ручками, ніжками, голівкою. Народна педагогіка на основі сприймання дітьми забавлянок визначає їхній розвиток. Наприклад, вчать дитину плескати в долоні й при цьому примовляють: Ладусі, ладусі! Де були? В бабусі. Що їли? Кашку. Що пили? Бражку...

Забавлянки – напрочуд вдала й довільна форма спілкування дорослих з дитиною, яке викликає у дитини почуття фізичного комфорту, радість, активізує сприйняття ним різноманітних зовнішніх подразників. Українські забавлянки багатоманітні. Це ігри з пальцями, голівкою, підкидання, хитання тощо. Забавлянки є засобом пізнання дитиною світу, вони дають перші уявлення про трудові процеси («Печу, печу хлібчик», «Кую, кую чобіток»). А відома «Сорока-ворона на припічку сиділа...», відповідно до розуміння дитини, викликає

зневажливе ставлення до ледаря, що води не носив, діжі не місив, хати не топив, дітей не глядів [2, с.34].

Серед численних видів малих фольклорних жанрів, чільне місце належить ним закличкам і примовкам, які мабуть, є найстародавніші. Вони народжені язичницькою вірою у всемогутні сили природи і мають на меті використати магію слова для того, щоб викликати благотворний вплив природних стихій або попередити їх згубну силу. Пов'язані з найдавнішими ритуальними обрядами служіння природним стихіям, заклички і примовки багато століть залучали дитину до закономірностей землеробського побуту. Кожна природна стихія, кожне природне явище відобразилися в них як чудова сила, до якої зверталися з проханнями про врожай, благополуччя, процвітання. Всі явища і сили природи функціонують у закличці як живі істоти. Дитина сама вступає з ними в контакт, змову: сонце просить про щедre літо; грім – не лякати худобу; дощ – поливати; обіцяє за справну роботу подарунок. Незвичайні властивості явищ природи подано в закличці як перелік тієї благодаті, тих дарів, яких від них чекають і які вони дійсно несуть [2, с.38].

У дослідженнях етнографів стверджується, що закличка – не просте звернення до природних стихій, а виражена в слові, ритмі, інтонації гамма відчуттів – переживання, захоплення, ніжність. Емоції радості, довіри, переконаності в хорошому закладені в самій структурі вірша – у хвилеподібних повторах, у зміні картинок-прохань, у ритмі – жвавому, завзятому, у звучанні кожного рядка, кожного слова. Усі явища природи мають закріплені за ними ласкаві імена – сонечко золоте, весна красна, червоне літечко. Закличка створює в дитині віру у важливість і значущість слова. Ця віра зміцнюється самою дією заклинання.

Примовки – невеликі вірші з двох-чотирьох, рідко восьми рядків. Це барвисті, яскраві словесні картинки, що становлять світ повсякденних вражень дитини: все те, що оточує її в будинку, у дворі, на вулиці. Предмети домашнього ужитку і господарства, роботи в будинку, в дворі і в полі змальовані гранично стисло, тільки у визначальних рисах. Слово в них передає звук, рух, колір, об'єм і навіть смак. У багатьох примовках предмети і дії ніби зміщені щодо реальності, дещо незвичайні, трохи безглузді. Також примовка пропонує дітям побачити смішне в житті і навчитися смішне передавати в слові. Але примовка зберігає серйозну інтонацію, надаючи можливість слухачеві самому розібратися, смішно йому чи ні [2,с.42].

Примовка – це й інтимне спілкування з природою наодинці. Такі примовки будуються за принципом прохання-побажання. Звертаючись до птахів під час весняного й осіннього перельоту, дитина вчиться розрізняти в повсякденних буднях це дивовижне природне явище, починає сприймати його як подію, підлаштовує звуки своєї мови під пташиний щебет і крик.

Отже, усна народна творчість або фольклор є важливою складовою частиною культури народу. Фольклор – одна з найтриваліших і всеохоплюючих систем духовного життя народу, тісно пов'язана з народним побутом, з літературою. У скарбниці національної культури є різні засоби педагогічного впливу. Чи не єдиним і найпоширенішим етнопедагогічним засобом у вихованні дошкільників є малі жанри українського фольклору. Фольклорні форми забезпечують комплексний вплив як на інтелектуальну, так і на емоційну сфери дитини, збагачують її уяву, дозволяють показати власне ставлення до оточуючого світу. Тому існує нагальна потреба у продовженні досліджень не лише дитячого фольклору, а й української

етнопедагогіки загалом, система якої – це перевірене часом джерело виховання нових поколінь, а отже і тих, яким належить будувати Українську державу в епоху глобальної уніфікації.

Список використаних джерел:

1. Багалій Д.І. Історія Слобідської України.- Харків,1990.-256 с.
2. Богущ А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / А. М. Богущ, Н. В. Лисенко. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Вища шк., 2002. – 408 с.
3. Довженок Г. В. Український дитячий фольклор / Г. В. Довженок. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 38–39.
4. Довженок Г. В. Українські народні колискові пісні та забавлянки / Г. В. Довженок, К. М. Луганська // Дитячий фольклор. – К. : Наукова думка, 1985. – С.36–37.
5. Колискові пісні . – К. : Музична Україна, 1973. – 207 с.
6. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість: Підручник / Мар'яна Лановик, Зоряна Лановик – К. : Знання-Прес, 2001. – 591 с.
7. Лозко Г. С. Українське народознавство / Галина Лозко – 3-є вид., доп. та перероб. – К. : Видавництво «АртЕк», 2006. – 471 с.
8. Пилипчак М. Заспівай мені про небо на землі // Колискові. – К., 2010. – С. 4–5.
9. Стельмахович М.І. Проблеми української народної педагогіки в науковій спадщині Мирослава Стельмаховича / Матеріали Перших Всеукраїнських педагогічних читань. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – С.211.215.

Бабюк Т. Й.

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методик
дошкільної і початкової освіти
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка*

ПРОБЛЕМА НАСТУПНОСТІ У ФОРМУВАННІ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядається проблема наступності у формуванні здорового способу життя дітей 6-7 років та аналізується стан з означеної проблеми у практиці роботи дошкільних навчальних закладів та початкової школи.

Комплексне розуміння здорового способу життя передбачає, що даний феномен може гармонійно формуватися в умовах спеціально організованої педагогічної діяльності [7, с. 36]. Здоровий спосіб життя